

SPIELMANN JÓZSEF:

GECSE DÁNIEL

Gecse Dániel, az orvosi felvilágosodás harmadik nemzedékének jellemző képviselője, már pesti orvostanhallgató korában a Nyelvmívelő Társaság tagja volt. Arankával levelezett, összekötő szerepet töltött be a vásárhelyi társaság és annak pesti tagjai között. Érett férfikora egybeesik I. Ferenc rendőrruralmának éveivel, a feltörekvő nemzeti felvilágosodás és tudomány elfojtására foganatosított kíméletlen intézkedések rendszerével. A szikra azonban ott parázslík a hamu alatt. A XIX. század húszas éveiben újraindul az irodalmi élet és a tudományos munka. Az értelmiség gerincesebb része már ezt megelőzően, az üldözés nehéz évtizedei közepete is megtartotta jövőbe vetett hitét, s bár ezópusi nyelven, de elmondta igaz gondolatait. Ezek közé tartozott Gecse Dániel, aki fennen hirdette, hogy az író kötelessége „a maga erőltetés nélkül való önkéntes gondolatait bátran kimondani.”

Gecse Dániel neve művelődésünk történetében mindenekelőtt Emberszereteti Intézete révén vált ismeretessé. Ezzel a kezdeményezésével vívta ki Orbán Balázs elismerését is, aki Gecsét százada „legjótékonyabb emberé”-nek nevezi, kinek „életmelege, szellemi nagysága csak a jövőben fog teljes dicsőségében feltűnni.”

Gecse Dánielt már társadalmi helyzete is eleve a hűbéri társadalom merev rendi korlátai ellenségévé tette. Törvénytelen gyerekként született 1768-ban, s gyermekora teli volt megpróbáltatásokkal. A marosvásárhelyi református kollégiumban végezte tanulmányait 1791-ben, s rá egy évre a pesti egyetem orvosi karára iratkozott be. Mint diák, szemtanúja volt a magyar jakobinusok „felségsértési és hűtlenségi” perének. Az elítéltek kivégzéséről részletes s megrendítő beszámolót írt Teleki Józsefnek. 1798-ban orvossá avatták, és ugyanazon évben elérte törvényesítését. Bécsben tovább tanult, majd részt vett az olaszországi hadjáratban, a Hunyad megyei pestisjárvány leküzdésében, a francia háború idején táborigaznád volt, 1813-1814-ben a Brassó, Szeben megyékben és Háromszéken kitört pestist fékezte meg. 1815-ben visszatért Vásárhelyre, és 1824-ben bekövetkezett haláláig itt munkálkodott. Időközben 1817-től városi orvos és egyidejűleg a barátja - Szotyori József - alapította polgári kórház doktora. Minden vagyonát az általa létesített Emberszereteti Intézetre hagyta. A himlőoltás meghonosításában, a nemi betegségek elleni harcban s az empirikus bábák átképzésében tevéleges szerepet vállalt. Az orvostudomány mellett a nyelvészet, a csillagászat, a növénytan kérdései iránt érdeklődött, s különös

figyelemreméltóak vélekedései a kialakuló polgári értelmiségről. Írásaiból kitűnik, hogy Köteles Sámuel kantianus nézetei is befolyásolták világképét. Akárcsak Köteles, ő sem tulajdonított a nemesi levélnek semmi értéket, s csak egyféle nemességet ismert el: „az embernek mint erkölcsi valóságnak eredeti méltóságát”

A Tudományos Gyűjtemény című folyóirat 1823-as évfolyamában megjelent *A nyelvek eredetéről* . . . szőlő tanulmányában élesen bírálja azt a hűbéri előítéletet, mely szerint kizárólag a nemességet tekintik a társadalom vezetésére hivatottnak. Kant és Köteles nézeteiből kiindulva, de a polgári liberalizmus eszméiből is merítve, cáfolta a társadalmi kiváltságok és egyenlőtlenség jogosságát, a nemesi életfelfogást, amely lebecsülte az egyéni képességet, a haza felvirágoztatását előmozdító egyszerű származású emberek érdemeit, nehézséggel teli életüket, s a maga cselekvésképtelenségét „régii famíliája”-ra való hivatkozással igyekezett ellensúlyozni. „Minden ember elég régi famíliából származott - válaszol Gecse -, s minden nemzetben a Hazafiak egyforma eredetűek, atyafiúok lévén, nincs miért keressenek a régiségben valami első-ségbeli megkülönböztetést”, mert „a Haza nem kérdi, minek hívják azt a fiút, nagy vagy kicsiny, régi vagy új famíliából származott-é, pokróc vagy selyem alatt született-é azon Polgár, aki esze, talentuma, személyes érdeme által használt a közjónak, a közboldogságra munkálódott, hanem csak azt vizsgálja, mit tett és mivel érdemesztette magát.” Szerinte kizárólag a rátermettség s a közérdekében kifejtett tevékenység lehet a társadalmi értékelés mércéje, mert gyakran „névtelen családok” egy nemzedék alatt többet tettek a hazért, mint az „ezerévesek” századokon át - hangoztatja. „A famíliai becsét csak úgy kell tekinteni - írja gúnyosan -, mint a cyphrát vagy a zérust (0) a számlálás mesterségében, a számok sorában, mely ha a számoknak elejében tétetik (01), ottan semmit sem jelent, ellenben ha hátulról ragad hozzájuk, azokat tízszerre nagyobbra neveli (10). Így ha valaki famíliájának érdemét előre bocsájta, és azáltal akar tündökölni, homályosnak marad. Ellenben ha valaki maga személyes érdemei után elejének s famíliájának tekintélyét is hozzáragaszthatja, hasonlók közt caeteris paribus elsőbbséget méltán nyerhet.”

A vásárhelyi orvos kiállása a társadalmi egyenlőség eszméje mellett túlmutat Máttyus és Nyulas nemzedékének szemléletén. A kialakuló polgári értelmiség, az erdélyi Julien Sorelek hangja ez.

A polgári fejlődés előmozdítására, a kor filantropikus liberális eszméinek befolyására határozta el Gecse, hogy egész vagyont egy Emberszereteti Intézet (Institutum Philanthropicum) felállításának céljára fordítja. A kamataival együtt gyümölcsöztetendő tőke száz év múlva eléri majd az egymillió forintot, s akkor a végrendeletben megjelölt intézmények között, a kamatok széteszthatók, a tőke viszont érintetlen marad.

Gecse tisztában volt azzal, hogy egy század alatt a társadalom gyökeresen változhat, ezért csupán az összegek felhasználásának általános irányelveit szab-

ta meg, követelve, hogy az alap minden pénzét „a közjó” szolgálatára, az „elme” megvilágítására és „a szív megjobbítására” fordítsák. Alapítványa java részét a kulturális intézmények támogatására rendelte. A haladást elsősorban az iskolától, a „tudományok műhelyei”-től várta. A marosvásárhelyi református kolégiumnak szánta a legnagyobb segílyt, de a vallási türelem szellemében az ottani római katolikus iskola javára is hagyatkozott. Megszabta, hogy a tanulókkal lelkiismeretesen foglakozzanak. A tanároktól kérte, elszántan küzdjenek „a tiszta és józan gondolkodást” gátló előítéletek és babonák ellen. Meghagyta, hogy biztosítsák a tanulók lelkiismereti és vallásszabadságát. „Ki-ki minden vallás vagy nemzeti különbség nélkül, mint eddig, úgy ezután is minden Tudományokat egyaránt tanulhasson, minden jutalmakat, beneficiumokat, val-láskülönbségre nem tekintve [. . .] megnyerhessen” - hangoztatta.

Marosvásárhely városának meghagyta, hogy a végrendelet alapján rá jutó osztalékból fiú és leány elemi iskolát létesítsen szegényebb „polgárok” gyermekei számára. Az iskolába minden felekezetű gyermeket fel kell venni s alapvető természettudományos ismeretekre kell oktatni, a lányokat a varrás és a szabás mesterségére is meg kell tanítani. A tanárok - hangoztatta - „teljességgel Hivataloknak elvesztése alatt a Vallás tudományára ki ne ereszkedjenek . . . annyival kevésbé ne merészeljék a Tanítók valamely vallásos sectára édesgetni vagy erőltetni az éretlen, gyenge gyermeki elméket és ezáltal a vallásbeli különböző vélekedésekért az indulatokat egymás ellen felgerjeszteni, avagy csak hidegséget és bizodalmatlanságot is szerezni” a tanulók között.

Végrendeletében a mesterségek fellendítésére is gondolt. A városi magisztrátus figyelmét felhívta, igyekezzenek a jövőben az „alulról” jövő tehetségeket felkarolni, részesítsék pénzjutalomban azokat, akik érdemeket szereztek a „közjó” terén, akik új találmányokkal hasznára és becsületére váltak a városnak.

Gecse kiállása a polgári egyenlőség, a lelkiismereti szabadság, a mesterségek felkarolása stb. eszméi mellett figyelemreméltó állásfoglalás, de filantropikus megoldásai már korábban is túlhaladtak. Az erdélyi értelmiségi és radikálisabb polgári körökben ez idő tájt már egyre inkább tért hódít a politikai harc szükségességének felismerése.

Spielmann József: A közjó szolgálatában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977., 238-241. oldal: részlet A Nyelvmvelő Társaság orvosai című fejezetből.